

HET SOCIAAL NETWERK VAN GEZINNEN BETREKKEN EN VERBREDEN

Omdat sociale netwerken voor individuen en voor gezinnen zo belangrijk zijn, zet Thuiscompagnie hier op in. Dit hoofdstuk geeft je een aantal aandachtspunten en mogelijkheden om het sociaal netwerk van gezinnen aan te spreken en te verbreden.

1. INLEIDING

Een sociaal netwerk geeft iemand een plaats in de samenleving en bevestigt zijn 'waarde'. Mensen ontlene daaraan een betekenis. Deel uitmaken van een netwerk geeft een gevoel van verbondenheid. Uit onderzoek is daarenboven gebleken dat ouders met een ondersteunend sociaal netwerk doorgaans meer ontspannen zijn in de opvoeding, meer zelfvertrouwen hebben en positievere relaties aangaan met hun kinderen¹. Kinderen die een hechte band hebben met hun grootouders, zijn bijvoorbeeld gelukkiger dan kinderen die dat niet hebben. Een betrokken en actief sociaal netwerk kan kinderen beschermen, wanneer er problemen of risicofactoren zijn. Doordat ouders en kinderen praktische en/of emotionele steun krijgen, is de kans kleiner dat opvoedingsproblemen escaleren en een kind in zijn ontwikkeling ernstig bedreigd raakt. Gezinnen kunnen meer aan, als er mensen zijn die hen praktisch en emotioneel ondersteunen. Ondersteuning vanuit het sociaal netwerk vergroot de draagkracht van een gezin en vermindert de draaglast.

Het sociaal netwerk vormt niet alleen een hulpbron voor het gezin, het kan de gezinsleden ook toegang bieden tot (andere) hulpbronnen waarmee hun levensdoelen gerealiseerd kunnen worden. Het netwerk van maatschappelijk kwetsbare mensen is echter vaak beperkt in omvang en weinig divers in samenstelling. Het zijn zelden netwerken die een brug leggen naar de bredere samenleving of waardoor ze op de sociale ladder kunnen stijgen. Het sociaal kapitaal dat deze homogene netwerken opleveren (zie hoofdstuk 2), is m.a.w. niet zo groot.

Net daarom is het voor Thuiscompagnie belangrijk om de gezinsleden in een netwerk te brengen waar ze ondersteuning kunnen krijgen, waar ze mogen bijhoren en waar ze van betekenis kunnen zijn. Hulpverlening of ondersteuning die alleen gericht is op het individu en niet de kring rond mensen verbreedt, draagt bovendien een risico op verafhankelijkheid van professionelen in zich. Voor blijvende resultaten op lange termijn is het nodig dat gezinnen een beroep kunnen doen op een sociaal netwerk dat kan helpen om de bereikte resultaten van de 'tijdelijke' ondersteuning door Thuiscompagnie vast te houden.

2. NETWERKEN IN HUN DIVERSITEIT

INFORMELE EN FORMELE NETWERKEN

De verzorgende betekent alles voor mij. Op sommige, op veel vlakken. Dat is misschien positief, misschien negatief, ik weet dat niet. Ik vind dat naar mij toe positief, maar misschien naar mijn ouders toe negatief. Ik kan bij de verzorgende heel veel terecht. Mijn ouders weten dat. En ja, zo dat ik meer tegen de verzorgende zeg dan tegen hen. Ik heb het gevoel dat ik meer tegen haar kwijt kan, dan dat ik tegen hen kwijt kan. (moeder Femke)

HET INFORMELE NETWERK DAT BLIJFT BESTAAN ...

Er bestaan verschillende soorten netwerken. Het informele netwerk vormt de basis en wordt gevormd door mensen die dicht bij het gezin staan. Dit zijn vrienden, familie, kennissen, collega's, burens, werkrelaties enz. Tot je informele netwerk behoren mensen waar je je thuis bij voelt of waar je iets aan hebt. De sociale herkenning (het is iemand van 'ons') zal mee bepalen of je iemand tot je informeel netwerk rekent. De relaties die mensen met de leden van hun netwerk hebben, zijn niet altijd even sterk. Met de ene is de band al groter en het contact intensiever dan met de andere. De intensiteit van het contact en de ondersteuning die al dan niet wederzijds geboden wordt, kunnen doorheen de tijd veranderen. Soms verdwijnen deze contacten naar de achtergrond of geraken ze ondergesneeuwd, maar zelfs dan blijven ze van betekenis.

[tevredenheid over relaties met familie en met andere mensen?]

Dat is heel moeilijk, ik heb een slechte familie. Mijn schoonfamilie dat is een heel goeie. Mijn eigen familie, die ziet me niet staan, buiten mijn moeder wel. (moeder Lisa)

Soms gaat dat, soms niet, dan zie ik het zwart, dan zeg ik gewoon goeiedag. (moeder Banu)

Ja tevreden, want de vrienden die ik nu heb, die zijn echt geselecteerd (lacht). (moeder Lelie)

HET FORMELE NETWERK: HULPVERLENERS DIE KOMEN EN GAAN

Daarnaast kan een gezin ook een netwerk van professionelen rond zich hebben. Die vormen het formele netwerk: het gaat dan om een geheel van relaties die een vooraf bepaald doel beogen en slechts tijdelijk van aard zijn. Bij maatschappelijk kwetsbare gezinnen merken we vaak dat het netwerk waar ze voor ondersteuning een beroep op doen vooral uit professionelen bestaat. Soms zijn dit contacten die mensen vrijwillig aangaan, soms gaat het om gedwongen of opgelegde contacten. Tot het professionele netwerk van maatschappelijk kwetsbare gezinnen behoren wel eens leden waarvoor

Het merendeel van de gezinnen waar Thuiscompagnie komt, doet op 1 of meerdere andere hulpverleners of diensten een beroep. De verzorgenden worden het meest frequent vermeld als 'aanspreekfiguren', als personen bij wie ze terecht kunnen wanneer er zich een probleem of een moeilijke situatie voordoet.

het gezin zelf niet gekozen heeft. Als het netwerk van een gezin hoofdzakelijk uit professionelen bestaat, dan valt met het wegvallen van die hulpverlener, de ondersteuning voor het gezin weg.

Ik heb een vriend, die kan ik altijd spreken. En ook in het OCMW, als ik een probleem heb, dan kan ik daar ook altijd met iemand spreken en Jennifer [de verzorgende] die geeft mij ook soms raad. (moeder Amani)

Ja, aan mijn schoonouders, daar vraag ik altijd alles aan of aan Charlotte [de verzorgende], die vraag ik ook als ik iets moet weten. (vader Filip)

Doel van onze steun is om mensen (in hun netwerk) zo te versterken tot ze de touwtjes weer in eigen handen kunnen nemen. Het betrekken van het eigen netwerk is hierin noodzakelijk. Het spreekt voor zich dat we deze krachten zoveel mogelijk willen benutten. In de volgende punten gaan we verder in op de betekenis van het sociaal netwerk en de wijze waarop we dat kunnen versterken.

FUNCTIES VAN HET SOCIAAL NETWERK

Het sociaal netwerk van personen heeft volgens Baartman (2010)² 3 functies:

- **Praktische ondersteuning**

Gezinnen kunnen een beroep doen op mensen in hun omgeving voor oppas, een klus in huis, naar het containerpark gaan enz. Naarmate gezinnen over een hechter sociaal netwerk beschikken, is het gemakkelijker om hulp te vragen of anderen steun te bieden.

De grootouders kunnen op de kleinkinderen passen.

- **Sociaal – emotionele ondersteuning**

Gezinsleden kunnen bij iemand terecht voor een luisterend oor of om stoom af te blazen. Ze krijgen daar waardering; er zijn mensen die laten voelen dat ze iets waard zijn. Emotionele ondersteuning versterkt het psychisch welbevinden. Het vormt een buffer tegen tegenslagen of moeilijkheden die het leven passeren. Dit is vaak wat mensen ‘recht houdt’.

Een jong gezin kan terecht bij een goed bevriend koppel om over hun situatie te praten. Het koppel heeft het ook zwaar om rond te komen en alles te beredderen. Ze begrijpen elkaar.

- **Normatieve functie**

De mensen uit het netwerk kunnen een voorbeeldfunctie hebben voor elkaar. Door deel uit te maken van een groep leren ouders en kinderen de gewoonten en gedragscodes van die groep. Mensen functioneren als rolmodel voor elkaar en houden elkaar onder controle. Dit kan zowel positief als negatief zijn.

- **Gevoel van verbondenheid**

Vanuit Thuiscompagnie voegen we er een vierde functie aan toe. Het is als het ware een verbijzondering van de sociaal-emotionele ondersteuningsfunctie. Mensen kunnen door hun netwerk het gevoel hebben ergens bij te horen, het gevoel dat ze er mogen zijn. Dit gevoel van verbondenheid is een fundamenteel menselijke behoefte. Het zelfbeeld van maatschappelijk kwetsbare mensen is vaak gekwetst, onder andere door veel verbroken relaties en moeilijke situaties uit hun verleden. Het gevoel gewaardeerd te worden en van betekenis te zijn voor anderen, is erg belangrijk voor mensen die op basis van hun lage sociaal-economische status weinig maatschappelijke waardering genieten.

INFORMELE NETWERKEN EN SOCIALE MOBILITEIT

Mensen zijn geneigd om intensere relaties te onderhouden met mensen die 'hun gelijke zijn'. Gaat het hier om een individuele keuze? Niet helemaal, de beperkte bereidheid van andere netwerken om hen toe te laten, speelt evenzeer een rol. Hoe je eruit ziet, de taal die je spreekt, de kleding die je draagt, de status die je in de samenleving geniet enz. zullen maken of je al dan niet tot andere sociale netwerken wordt toegelaten.

Altijd in dezelfde sociale kring verkeren geeft veiligheid, maar kan tegelijkertijd de sociale mobiliteit tegenhouden. Een netwerk dat te weinig divers is, kan mensen afremmen om stappen vooruit te zetten. Merk op dat deze vaststelling enkel geldt voor mensen die weinig privileges en maatschappelijk aanzien hebben. De leden van een netwerk van geprivilegieerden halen juist hun macht uit het feit dat de toegang ertoe beperkt is tot mensen met dezelfde privileges en aanzien (cf. *'Old Boys Network'*). Terugkerend naar de mogelijke 'negatieve' rol van het eigen nabije netwerk, zijn sommige hulpverleners van oordeel dat gezinnen er baat bij hebben om afstand te nemen van dat kluwen van kennissen en vrienden. Netwerken van lotgenoten kunnen mensen echter ook sterker en weerbaarder maken, zo blijkt uit vele getuigenissen van deelnemers en begeleiders van groepswerkingen met maatschappelijk kwetsbare gezinnen³.

Naast de sterke banden met gelijken, hebben kwetsbare gezinnen soms banden met mensen die een hogere plaats op de sociale ladder bekleden. Die contacten zijn misschien minder sterk, maar kunnen soms meer hulpbronnen toegankelijk maken. Via deze contacten kunnen gezinnen bijvoorbeeld allerlei weetjes en informatie achterhalen, waardoor ze zelf kunnen groeien. Voorwaarde hier is uiteraard dat de partij die 'hogerop de maatschappelijke ladder' staat, openstaat om een sociale relatie aan te gaan en haar kennis en inzichten wil delen.

Alysa heeft aan de schoolpoort wel eens kort contact met een andere moeder. Zij vertelde Alysa over haar positieve ervaringen met de VDAB en de trajectbegeleiding. Voor Alysa was dit positief verhaal erg hoopvol. Het heeft er zelfs toe geleid dat ze zelf de stap gezet heeft om te informeren naar de mogelijkheden die de VDAB haar kan bieden.

In Thuiscompagnie zien we dat gezinnen hun verzorgende vaak zien als een gelijke, maar wel als een gelijke die net een beetje hoger staat. De verzorgende is voor hen iemand die veel weet, veel info kan geven en die hen inzicht biedt in hoe de samenleving en organisaties werken. Verzorgenden kunnen drempels voor de gezinnen wegwerken door te praten over hoe ze zelf een aantal zaken regelen, door een bezoek aan een voorziening met het gezin voor te bereiden of door samen naar een voorziening te gaan.

3. HET SOCIAAL NETWERK (TERUG) IN BEELD BRENGEN

[verzorgende Charlotte tegen moeder]

Ja, je kan er wel veel beroep op doen [ouders van moeder], al is het maar eens om efkes op de kinderen te komen passen. Als ik nog niet hier ben en je bent nog niet thuis, dan wacht haar vader. Die laat mij binnen en dan gaat hij naar huis. Dat is fijn dat uw ouders kort bij wonen he? Dat ge die toch wel hebt.

Als het gezin ondersteuning krijgt van familieleden, vrienden of kennissen, dan moet de verzorgende die ondersteuning niet overnemen of die mensen en hun hulp als het ware aan de kant zetten. De inzet van een verzorgende is hoe dan ook eindig. Ze moet weten welke mensen het gezin nog ondersteunen en op welke manier, zodat ze daar ruimte aan kan geven. De eerst stap daarin is zicht krijgen op het bestaande (ondergesneeuwde) sociaal netwerk rond gezinnen.

In welke mate is er een netwerk? Zijn er steunende relaties? Kunnen de gezinsleden ergens terecht met hun verhaal? Voelen ze zich geborgen, geliefd, gewenst? Mensen hebben hun netwerk vaak in hun hoofd. Wie er in je hoofd zit, daar heb je een speciale band mee, die hebben betekenis. Daarover praten, brengt verbinding en geeft jou en het gezin zicht op het netwerk. Het gebeurt echter niet zelden dat mensen door de situatie waarin ze zijn beland, het gevoel hebben dat er niemand meer is waarvoor ze iets betekenen. Maar als je daarover met hen praat, dan blijken er toch wel mensen te zijn (geweest) die hen ondersteund hebben of waar ze bij terecht konden. Het zijn contacten die terug opgenomen kunnen worden. In eerste instantie probeer je dan het netwerk dat door de jaren heen ondergesneeuwd is, weer zichtbaar te maken.

Het (ondergesneeuwd) sociaal netwerk (terug) in beeld te brengen vraagt aandacht voor de volgende punten:

- **Breng het netwerk snel ter sprake**

Vraag tijdens de intake (zie hoofdstuk 6) al naar de figuren die het gezin als steunend ervaart. Het is belangrijk om te weten welke zaken door het netwerk opgenomen worden. Dan kan je daar in de ondersteuning rekening mee houden en moet je voor die zaken met het gezin niet op zoek gaan naar ondersteuningsmogelijkheden.

- **Begin bij de familie**

Begin te praten over de steun die ze ervaren van hun familie, dat is meestal het makkelijkst.

Wonen je ouders in de buurt?
Steken zij wel eens een handje bij?

- **Stel open vragen naar het bredere netwerk**

Daarna kan je vragen of er verder dan de familie nog mensen zijn waar ze contact mee hebben. Vermijd daarbij controlerend over te komen.

Buiten jouw familie, zijn er nog andere mensen waar je een goede band mee hebt?

- **Stel verdiepende vragen over het netwerk**

Soms vertellen mensen spontaan over mensen waarmee ze wel eens gesproken hebben of die hen aangeboden hebben om als het nodig is bij te springen. Naar aanleiding van een taak die je zelf niet kan opnemen, kan je een ballonnetje oplaten, die ondersteuningsmogelijkheid (terug) in herinnering brengen.

Je vertelde over je buurman. Zou je hem kunnen vragen om naar het containerpark te gaan?

- **Vraag verder dan enkel naar voor de hand liggende contacten**

Soms zullen mensen zeggen dat ze helemaal niemand kennen. Maar ze kennen vaak meer mensen dan ze op het eerste zicht denken. Bijvoorbeeld: mensen die ze sporadisch aan de schoolpoort tegenkomen, de winkeldame waar ze wel eens mee praten enz. Dergelijke contacten kunnen eveneens van betekenis zijn.

Moeder wacht samen met een andere moeder haar kinderen op aan het bushokje. Af en toe praten ze wel eens: over het huiswerk van de kinderen, over hoe ze de vakantie denken door te komen enz.

Kortom, probeer te achterhalen welke kansen en kwetsbaarheden er in het eigen netwerk zijn. Wie zit er in het netwerk en welke betekenis hebben de verschillende leden voor het gezin?

Onderstaande vragen kunnen helpen om dat in kaart te brengen:

- Tegen wie vertel je over wat je bezig houdt?
- Wie kan er voor je zijn als je het moeilijk hebt?
- Met wie kan je veel plezier maken?
- Wie kan je bereiken als er iets dringends is?
- Wie komt er babysitten als je eens weg moet?
- Is er wel eens iemand die dingen meebrengt van de winkel voor je?
- Hoe laat je die mensen weten dat je hen nodig hebt?
- Aan wie vertel je dat je je zorgen maakt?
- Hoe kan je op die mensen een beroep doen?
- Kan je soms eens bij je ouders gaan eten?
- Wat kan je er voor in de plaats geven?

4. HET SOCIAAL NETWERK BETREKKEN IS EEN UITDAGING

Zoals eerder al vermeld, bepalen mensen zelf wie er tot hun netwerk behoort. Dit gebeurt op basis van de betekenis die ze zelf aan de relatie geven. Via Thuiscompagnie willen we het gezin terug in verbinding brengen met zichzelf, de omgeving van het gezin en de samenleving. Soms brengt je dat bij situaties die bijzondere aandacht vragen. Het gezin kent bijvoorbeeld een grote schroom om ondersteuning te vragen, de beloofde steun blijft uit of het netwerk is niet onverdeeld gelukkig met de aanwezigheid van de verzorgende en de veranderingen die dat met zich meebrengt. Verzorgenden en hun coach worden soms geconfronteerd met gezinnen die zelf (te?) veel zorg voor anderen opnemen of met de mogelijkheden en de risico's van digitale netwerken. In wat volgt vind je mogelijkheden om daar als verzorgende of als coach op een versterkende en verbindende manier mee om te gaan. Daarbij aansluitend vind je een beknopte toelichting bij de Eigen Kracht Conferenties. Dit is een aanpak die er op gericht is om mensen regie te geven over hun eigen leven en dat van hun gezin en om hun netwerk te versterken.

BESPREEKBAAR MAKEN VAN VRAAGVERLEGENHEID

Hulp vragen is lang geen evidentie. Ook voor maatschappelijk kwetsbare gezinnen is het vaak een (te) grote stap om hulp te vragen. Men spreekt in dat verband van vraagverlegenheid.

Als je al in een moeilijke familiale situatie zit (bv. ouders die overleden zijn, broers en zussen die niet meer komen, gescheiden ouders enz.), dan ga je niet snel iemand om hulp vragen. Het risico op nog meer moeilijkheden is dan groot. Mensen verwachten niet dat ze iets zouden mogen vragen aan iemand anders. (een ervaringsdeskundige)

Daarenboven is het niet evident om te zeggen: 'Ik wil beroep doen op iemand anders' als je een verzorgende in huis hebt die je betaalt om dingen te doen. De eerder vermelde aandachtspunten en vragen om het netwerk (terug) in beeld te brengen (zie verder), zijn ook hier inzetbaar door de verzorgende. Ze kunnen openheid creëren voor het stellen van een (andere) hulp- of ondersteuningsvraag.

GEEN WOORDEN MAAR OOK DADEN?

Soms denkt het gezin te kunnen rekenen op het eigen netwerk om zaken geregeld te krijgen, terwijl dat eigen netwerk het ondanks alle goede bedoelingen laat afweten. Hier ligt een taak voor de verzorgende: dit ter sprake brengen en samen met het gezin zoeken hoe de situatie terug vlot getrokken kan worden.

De verwarming is stuk. Een oom zal die verwarming komen maken want dan kost het minder. Maar ondertussen zijn er al drie weken verstreken en de verwarming is nog steeds stuk. De oom heeft zich nog niet laten zien. De gezinsleden durven de oom daar niet over aanspreken. Vraag dan of jij eens mag bellen naar de oom. Je belt hem op en vraagt hem wanneer hij tijd heeft om de verwarming te maken. Stel een deadline. Je neemt die vervelende telefoon dan even uit handen van het gezin. Meteen weet de oom ook dat er een andere hersteller zal gezocht worden als hij niet voor het eind van de week langskomt. Met het gezin bespreek je hoe die hersteller kan betaald worden.

HET NETWERK REAGEERT OP VERANDERING

Als de verzorgende er is, dan kan ik wel eens even weg gaan met haar. Mijn schoonmoeder die zegt dan: 'Maar eigenlijk moet je dat niet doen, want ze wordt betaald en je moet in huis blijven en hier alles in huis gaan doen.' Ik had dan zo van ja, dat bepaal ik zelf wel. Als we even weg willen gaan of ik moet ook wel eens gaan winkelen. Waarom mag ik dat dan niet? Zij heeft daar niets over te zeggen. (moeder Christina)

Familieleden of andere nabije figuren, zijn niet altijd tevreden over de aanwezigheid van de verzorgende of over wat de verzorgende in het gezin doet. Gezinnen worden daarover soms ter verantwoording geroepen, bijvoorbeeld als het netwerk zich tekort gedaan voelt.

Ik heb nog twee zussen en een moeder. Mijn vader is 5 jaar geleden overleden. Ze hebben het moeilijk dat wij wel veel hulp krijgen. (moeder Lien)

Het eigen netwerk kan in het verweer gaan, omdat ze (te) veel zien veranderen. Het systeem verzet zich daartegen. Het kan soms niet met de (plotse) veranderingen overweg. Niet omdat ze die niet willen, maar omdat ze het niet vatten. De verzorgende zou wel eens iets kunnen doen, dat verandering in gang zet waardoor 'hun' (overlevings)systeem in elkaar valt. Ze hebben schrik dat ze hen 'verliezen' als ze te veel vooruitgaan. Ze vrezen dat ze 'geen van hen' meer zullen zijn, dat ze 'beter' dan henzelf zullen zijn.

Karin heeft twee zussen die ook kinderen hebben. De drie zussen nemen de zorg op voor elkaars kinderen en delen alles. Ze komen voor elkaar op en beschermen elkaar door dik en dun. De oudste zus gaat ergens poetsen, dat is haar job. Zij gaf veel kritiek op de verzorgende omdat de verzorgende het poetswerk niet overnam van Karin, maar alles samen met haar wou doen. Daardoor verzette ook Karin zich tegen de verzorgende. Ook al was de oudste zus er nooit als de verzorgende in huis was, de druk die ze uitoefenende had consequenties voor de relatie van de verzorgende met Karin en de mogelijkheden om met haar en het gezin te werken.

Het gezin moet dan soms kiezen: *'Ofwel zet ge die verzorgende buiten ofwel kom ik niet meer'*. Als het gezin voor die keuze gesteld wordt, dan zal het voor het eigen netwerk kiezen. Daar zijn ze immers het meest mee vertrouwd en de verzorgende, die gaat toch ooit een keer stoppen. Daarom kunnen we niet genoeg benadrukken hoe belangrijk het is om dat eigen netwerk te erkennen en een plek te geven in het ondersteuningstraject. Duw het netwerk, belangrijke steunfiguren, niet buiten, maar betrek hen erbij en doe dat reeds vanaf de intake.

WEDERKERIGHEID IN HET SOCIALE NETWERK: GEPAST REAGEREN OP ZORGENDE GEZINNEN

Er zijn mensen waarop het gezin een beroep kan doen, maar het gezin zelf kan er ook voor anderen zijn. Gezinnen zorgen vaak zelf voor iemand anders.

Christiane vertelt regelmatig over de situatie bij haar zus. Door het alcoholmisbruik van haar zus en haar echtgenoot blijkt het koppel niet altijd in staat om voor hun twee kinderen te zorgen. Het Comité Bijzondere Jeugdzorg volgt het gezin op en dreigt met plaatsing van de kinderen indien de situatie niet verbetert. Christiane wil de plaatsing van de kinderen kost wat kost voorkomen. Ze brengt een aantal keer brood en beleg naar het gezin, zodat de kinderen toch geen honger moeten lijden. Ze is zelf in budgetbeheer en heeft eigenlijk niet de middelen om dit te doen. Christiane en haar man verzwijgen af en toe aan de budgetbeheerder wat ze met overuren hebben bijverdiend, om met dat geld boodschappen te kunnen doen voor het gezin van haar zus. Christiane is erg blij dat ze dit kan doen voor haar familie: *'Wij zijn ondertussen goed bezig. We werken beiden. We krijgen hulp voor de financiën van het OCMW en met jullie hulp hebben we het hierbinnen ook al goed in orde gekregen. Ik hoop dat zij ook snel inzien dat ze hulp moeten nemen vooraleer het te laat is. Tot dan proberen we het zo maar te doen hé.'*

Anderen ondersteunen kan zowel een constructief als een destructief aspect in zich dragen. Het gezin weet op voorhand dat het niet van een leien dakje zal lopen, maar toch springen ze voor anderen in of maken ze in hun huis plaats voor iemand anders. Ook al brengt het hen in een moeilijke(re) situatie of gaan ze er aan ten onder, ze doen het toch. Solidariteit primeert hier: *'Wat ik zelf niet gekregen heb toen ik het nodig had (bv. steun, hulp), kan ik misschien wel aan iemand anders geven'.*

Buitenstaanders kijken daar soms met lede ogen naar: ze zien vooral de gevaren en risico's die daaraan verbonden zijn. Je kan ook anders kijken en het als een kracht zien en benoemen. De zorg voor iemand anders opnemen heeft een grote positieve betekenis voor het gezin. Soms heb je het nodig om voor iemand te kunnen zorgen. Dat geeft je reden om nog door te gaan. Misschien is dat om niet teveel met jezelf bezig te moeten zijn, je kan gemakkelijker door het leven gaan als je moet zorgen voor iets of iemand. Dan kan je voor jezelf bewijzen: er zijn er die het erger hebben, ik doe toch nog iets goed. Laat daarom gezinnen de mogelijkheid om iets terug te doen. Hou er rekening mee dat in ondersteunende relaties een soort van wederkerigheid mogelijk moet zijn.

Tijdens de winter beslist een gezin met vijf kinderen om onderdak te geven aan een dakloze. Eén van de kinderen heeft er zijn bed voor moeten afgeven, maar toch heeft het gezin ervoor gekozen om de persoon in huis te nemen. De dakloze was gedomicilieerd op het adres van het gezin. Het hebben van een domicilie binnen de gemeente, opende voor de dakloze het recht op leefloon. Dit betekende een uitbreiding van inkomsten binnen het 'nieuwe' gezin. Een win-winsituatie dus.

We zien het vaker dat gezinnen die het financieel al moeilijk hebben, mensen in huis nemen om te helpen. Hulpverleners interpreteren dat soms als 'een stap achteruit'. Dat is een boodschap die het gezin niet wil horen. Zij nemen dat andere gezin immers op met de beste bedoelingen. Zo kunnen ze voor zichzelf en voor anderen iets betekenen. Ze doen dat niet om de hulpverlener(s) te kwetsen of te dwarsbomen.

De verzorgende kwam bij Luc en Els. Ze waren zelf heel tevreden met de gemaakte vooruitgang. Toen kwam de zus van Els inwonen. De structuur die stilaan gevonden was, verdween weer. Het ging echt terug achteruit. Luc en Els zagen zelf dat de aanwezigheid van de zus niet positief is, maar ze konden haar niet buiten zetten.

Het is belangrijk om het gezin hierin te blijven steunen en om ze niet te veroordelen. Het accent moet blijven liggen op het positieve: *'Knap dat je dat probeert.'* Dat is beter dan te vertellen wat volgens jou de risico's zijn of waarom ze dat volgens jou niet mogen doen. Je mag gerust je bezorgdheid uiten, maar focus eerst en vooral op de krachten en goede bedoelingen.

In een dergelijke situatie is het wel belangrijk dat je met de verzorgende en het gezin bekijkt hoe de verdere ondersteuning moet lopen. Wat kunnen we nu doen? In het licht van de nieuwe situatie is het misschien nodig om de taken van de verzorgende te herbekijken. Wordt er nu van de verzorgende iets meer verwacht? Kan de nieuwe logé ook iets doen? Op die manier kan je het 'nieuwe gezinslid' of de nieuwe situatie ter sprake brengen. Zaak is om altijd ondersteunend te werken en niet veroordelend.

DIGITALE NETWERKEN VAN GEZINNEN EN DE VERZORGENDE

Voor kwetsbare mensen zijn virtuele contacten vaak uitnodigend. Het is een veilige manier om erbij te horen. Je hoeft er de deur niet voor uit en je kan zijn wie je wil zijn. Nieuwe media kunnen voor kwetsbare mensen van grote betekenis zijn. Veel vrienden hebben op Facebook is een tastbaar teken: ik besta, ik tel mee en ik heb een groot netwerk. Tegen de verzorgende zeggen ouders wel eens: *'Ik heb het daar met mijn vrienden van Facebook over gehad.'* Ze putten er steun uit en voelen zich minder alleen. Je kan daar op ingaan en vragen wat de betekenis van dat netwerk voor hen is. Kan je je hart luchten? Krijg je langs die weg betrouwbare informatie? Wat zet je daar zelf op? Je probeert hen zo bewuster gebruik te laten maken van deze digitale netwerken. Of deze netwerken hen hulpbronnen opleveren bij het organiseren van hun dagelijkse leven, is een vraag. Maar we merken wel dat deze sociale media aanleiding kunnen geven tot vormen van nieuwe netwerken. Het gebeurt dat mensen elkaar vinden via Facebook en afspreken om in het reële leven samen dingen te doen.

Sommige gezinnen vragen de verzorgende of ze haar mogen toevoegen als digitale vriend. Netwerksites als Facebook kunnen veel persoonlijke informatie bevatten. Deze informatie willen verzorgenden niet altijd delen met hun gezinnen. Hoe informeel en close de relatie tussen de verzorgende en het gezin soms ook lijkt, het blijft een relatie in een professioneel kader. Als organisatie is het belangrijk om de verzorgenden goed te informeren over de impact die deze sociale media op hun persoonlijk leven en op hun beroepsleven kan hebben. Het kan verwachtingen creëren die ze misschien niet altijd kunnen of willen waarmaken. Een dienst die verzorgenden verbiedt om cliënten toe te voegen op Facebook, voorkomt dat het gezin een 'neen' van de verzorgende als een persoonlijke afwijzing zal ervaren.

EEN EIGEN KRACHT CONFERENTIE KAN KANSEN BIEDEN

Mensen hebben de neiging om zich te isoleren als ze financiële, psychische of relationele problemen hebben. Ze sluiten zich daardoor af van het sociaal kapitaal dat in hun netwerk aanwezig is. Daarom kan het interessant zijn om met het gezin na te gaan of een Eigen Kracht Conferentie voor hen ondersteunend zou kunnen zijn. Het zal situatie per situatie, gezin per gezin, bekeken moeten worden of een Eigen Kracht Conferentie (EKC) mogelijk is.

In de eerste plaats moet het gezin ermee akkoord gaan dat moeilijkheden met de leden van dat netwerk besproken worden en dat steun in het eigen netwerk wordt gezocht. In een Eigen Krachtconferentie komen immers vrienden en familieleden samen om een plan te bedenken om het gezin te ondersteunen. De krachten en bronnen die binnen de eigen familie en het sociaal netwerk aanwezig zijn, vormen het uitgangspunt van dit overleg. Een onafhankelijke coördinator helpt de familie bij het uitzoeken van wie gecontacteerd kan worden. Hij contacteert die mensen en zet de nodige stappen om die conferentie goed voor te bereiden. Het uiteindelijke doel van de conferentie is om een plan te maken waarin staat welke eigen krachten de familie en de kennissenkring wil inzetten en op welke professionele hulp ze (eventueel) een beroep zullen doen. Door deze werkwijze houden mensen maximaal de regie over hun leven.

Bij het Steunpunt Algemeen Welzijnswerk kan je meer informatie bekomen over een EKC. Je kan er een conferentie aanvragen. Het Steunpunt duidt dan een onafhankelijk coördinator aan die samen met het gezin op pad gaat. Meer informatie vind je op:
http://www.steunpunt.be/onderwerpen/eigen_kracht_conferenties
Achteraan dit hoofdstuk⁴ vind je de contactgegevens van dit steunpunt terug.

5. HET SOCIAAL NETWERK VERBREDEN

Er zijn verschillende mogelijkheden om het sociaal netwerk van maatschappelijk kwetsbare gezinnen te verbreden. Voor deze gezinnen is het vaak een grote stap om andere, nieuwe mensen te ontmoeten of aan te spreken.

DE RELATIONELE KWETSBAARHEID VAN GEZINNEN

Omdat maatschappelijk kwetsbare mensen in het verleden meermaals gekwetst werden, zijn ze vaak bang om nieuwe relaties aan te gaan. Soms werd het contact met een deel van de familie verbroken, soms zijn relaties met familieleden verwaterd. Ook in het bredere sociaal netwerk zijn vaak relaties verloren gegaan. Als je dikwijls afgewezen bent, word je voorzichtiger in het verlangen om anderen te leren kennen. De angst om weer afgewezen te worden, is bij deze groep mensen bijna altijd aanwezig (zie hoofdstuk 2).

Ik kijk de kat uit de boom bij wie ik terecht kan. Dat hangt er van af voor wat dat is. ...
Ja, er is niemand waarvan dat ik kan zeggen, die kan ik voor 100% vertrouwen. (jongere Joske)

We kunnen hier niets in forceren. Als mensen er niet voor openstaan om zich naar buiten te begeven, dan moet je dat respecteren. Pas als mensen hier zelf een 'ballon' over oplaten, dan kan de verzorgende er op inpikken en mee verder gaan. Maar ook bij gezinnen die weigerachtig staan ten aanzien van contacten met de buitenwereld kan de verzorgende rond dit thema werken. Het verlangen aanwakkeren om weer contacten te leggen, is immers ook 'werken aan netwerken'.

De groei in de relatie tussen de verzorgende en het gezin kan verder evolueren naar andere relaties. Een goede relatie met de verzorgende kan een eerste stap zijn om weer voldoende vertrouwen te hebben in zichzelf en anderen, om de opgelopen relationele schade te herstellen, om de sociale contacten weer op te nemen of om nieuwe bij te maken.

Zoals eerder vermeld, kan de verzorgende het gezin stimuleren om verloren (ondergesneeuwde) contacten terug op te nemen. Dat kan al veel betekenen. Blijkt dat het bestaande netwerk te klein of te beperkt is, dan kan ze het gezin stimuleren om nieuwe sociale contacten te zoeken en het netwerk van de ouders en de kinderen uit te breiden.

DE SCHOOL ALS ONTMOETINGSPLAATS VAN WERELDEN

Aan de schoolpoort kunnen contacten gelegd worden met andere ouders. De vriendschap die tussen kinderen ontstaat, kan resulteren in contacten tussen ouders die wederzijds ondersteunend kunnen zijn. Er wordt afgesproken dat de kinderen beurtelings bij elkaar kunnen komen spelen, om samen te rijden naar activiteiten of feestjes, om de kinderen naar de voetbal brengen tot zelfs samen op vakantie gaan. Ouders uit allerlei lagen van de bevolking wisselen informatie en hand- en spandiensten uit en ondersteunen elkaar. Op die manier kunnen nuttige

informatie, mogelijkheden en inzichten die hen anders niet zouden bereiken, toch bij kwetsbare ouders komen. De school kan een verbindend element zijn tussen mensen en tussen werelden.

Zo spontaan en gemakkelijk loopt het echter niet altijd. Om te beginnen kunnen ‘uiterlijke verschillen’ een rol spelen. Moeder heeft niet zo’n kleren als de andere moeders, ze kan niet mee praten over de zaken waar zij het over hebben, ze heeft een ander taalgebruik, haar kinderen zien er niet zo ‘hip’ uit als de andere kinderen of ze hebben niet de nieuwste boekentassen. Niet elke andere ouder kan of wil over deze verschillen heen kijken. Er kan schroom zijn: sommige gezinnen schamen zich voor hun woonsituatie. Ze willen niet dat er kinderen komen spelen om kritiek te vermijden. Een andere vaak voorkomende drempel is de beperkte mobiliteit: ze hebben geen fiets, geen wagen of geen buslijn in de buurt.

Klara, de mama van Sylvia komt weinig op school. Het is voor haar heel moeilijk om met de school in contact te treden. Ze zegt: *'Ik heb de taal niet en ik ben niet zoals de andere moeders'*. Dat kan een uitdaging zijn voor de verzorgende. Er zijn al twee gezinnen geweest die gevraagd hebben of Sylvia zou willen komen spelen. Maar Klara kan Sylvia niet brengen want ze heeft geen auto. In die school is het blijkbaar niet de gewoonte dat ouders met elkaar afspreken om samen te rijden. Er is alleszins nog niemand geweest die dat aan Klara heeft voorgesteld.

Als Klara andere ouders zou leren kennen, dan zouden ze hulpbronnen voor elkaar kunnen zijn. Maar Klara vreest om afgewezen te worden. Want zij heeft geen auto en kan dus nooit voor anderen rijden. Ze kan niets terugdoen. Zij heeft niet de juiste kleren en de juiste haarsnit. Hoeveel respect kan Klara bij zoveel ongelijkheid verwachten? Een verzorgende kan een belangrijke rol spelen. Door de woning die meer op orde geraakt is het nu misschien wel mogelijk om thuis vriendinnetjes te ontvangen. Afhankelijk van de precieze vraag van het gezin kan je als coach samen met de verzorgende en het gezin kijken hoe je dit best aanpakt.

Bij activiteiten die de school organiseert, zoals het schoolfeest of mossel-feest, wordt er gerekend op een helpende hand van de ouders. Hier liggen kansen voor ouders om van betekenis te zijn voor de school en om contacten te leggen met andere ouders. Het op een succesvolle manier betrekken van maatschappelijk kwetsbare ouders vraagt wel een goede ondersteuning vanuit de school.

Een ervaringsdeskundige heeft ondervonden dat het heel kwetsend kan zijn hoe andere ouders naar ‘arme ouders’ kijken. Ze wilde zich integreren in de school van haar kinderen. Ze wilde meehelpen met het schoolfeest, maar haar werd enkel toegelaten om in de keuken klusjes op te knappen. Ze mocht de tafels niet bedienen. Ze voelde dat aan als het zoveelste signaal dat ze nergens goed voor was en nergens bij hoorde.

De jaarlijkse ‘kienavonden’ op school zijn een ander voorbeeld van een ontmoetingsmoment waar het mogelijk is contacten te leggen met andere ouders. Hoe fijn ze het ook zouden vinden, voor veel gezinnen is zo’n avond financieel niet haalbaar. Het zijn niet enkel de kaarten die gekocht moeten worden, maar ook het drankje en tombolalotje tijdens de pauze.

GROEPSWERKINGEN

In verschillende gemeenten worden er laagdrempelige groepswerkingen georganiseerd. Er zijn verschillende initiatiefnemers: het OCMW, het buurtwerk, een vereniging waar armen het woord nemen, inloopteams, Welzijnsschakels, een Centrum Basiseducatie, een basisschool, de Logo’s enz. Ook in het kader van de Huizen van het Kind worden ontmoetingsmomenten georganiseerd. Kijk eens rond in het aanbod in je gemeente. Deze werkingen brengen mensen in vergelijkbare situaties op regelmatige basis bij elkaar om van elkaar te leren. Het sociale contact is hier heel voornaam. Samen werken ze aan hun individuele groei. Zo zijn er bijvoorbeeld

groepswerkingen rond opvoeding, gezonde voeding, budget-vriendelijk leven, klimaatwijken, werkingen rond afvalverwerking, bewegen, rookstop enz. De werkingen zijn soms tijdelijk, maar de contacten die hier gelegd worden kunnen wel blijvend zijn. Soms durven mensen niet naar zo'n activiteit gaan. Ze kennen die organisatie niet, ze weten niet wat ze mogen verwachten enz. Om die drempels te helpen slechten, kan een verzorgende bijvoorbeeld een keer meegaan om meer informatie te vragen.

DOMO-WERKINGEN

Domo betekent 'aan huis' en staat voor 'Door Ondersteunen Mee Opvoeden'. Als autonome vrijwilligersorganisatie biedt Domo laagdrempelige preventieve gezinsondersteuning aan huis bij kansarme en kwetsbare gezinnen met kinderen tot twaalf jaar. Eén vrijwilliger ondersteunt daarbij langdurig één gezin aan huis. Deze ondersteuning kan betrekking hebben op tal van levensdomeinen (bv. gezondheid, wonen, opvoeding, vrije tijd enz.) en is gericht op het vergroten van de toekomstkansen van deze kinderen en hun gezinnen. De vrijwilliger fungeert als een 'vriend aan huis'. Doorheen de ondersteuning helpt de vrijwilliger mee in de opvoeding, maar hij erkent daarbij de ouders als belangrijkste actor in de opvoeding van hun kinderen. De vrijwilliger ondersteunt het gezin tijdelijk om de draagkracht en het sociaal netwerk van het gezin te vergroten.

Er zijn lokale Domowerkingen actief in Leuven, Antwerpen en Sint Niklaas (voor contactgegevens: zie www.domovlaanderen.org). Via het project Thuiscompagnie werd de aanzet gegeven om Domo Hasselt op te richten. Domo Hasselt heeft ondertussen een eigen vzw-structuur en kan een beroep doen op 16^v vrijwilligers die als vriend aan huis bij kwetsbare gezinnen willen komen. Domo Hasselt ondersteunt kwetsbare gezinnen in Hasselt, Zonhoven, Diepenbeek en Alken. In de toekomst kunnen er nog lokale Domo werkingen bijkomen in andere regio's. De contactgegevens van Domo-Hasselt vzw vind je achteraan in dit hoofdstuk⁶.

SOCIALE RESTAURANTS, DORPSRESTAURANTS EN DIENSTENCENTRA EN -PUNTEN

Sociale restaurants, dienstencentra enz. brengen mensen samen, stimuleren onderlinge hulp, versterken de dorpsgemeenschap, activeren mensen, laten senioren toe om langer in de eigen omgeving te wonen, creëren sociale tewerkstelling en zinvol vrijwilligerswerk en zijn een springplank voor nieuwe dorpsvoorzieningen zoals diensten- en dorpspunten. Verzorgenden kunnen kwetsbare gezinnen de weg naar sociale restaurants leren kennen. Of er in je gemeente een sociaal restaurant is, kan je opzoeken via de website van de gemeente of de sociale kaart: www.desocialekaart.be

SOCIAAL-CULTURELE VERENIGINGEN EN SPORTCLUBS

Maatschappelijk kwetsbare mensen zijn maar zelden lid van verenigingen. Dat is niet noodzakelijk een gevolg van een eigen en bewuste keuze.

Vrijtijdsbesteding kost geld. Naast het lidgeld dat meestal gevraagd wordt, zijn er nog andere kosten. Wil je een sport uitoefenen, dan moet je aangepast materiaal hebben. Willen je kinderen bij een jeugdbeweging, dan worden ze geacht om wekelijks in uniform te verschijnen. De prijzen hiervan lopen soms hoog op, te hoog voor veel gezinnen. Een verzorgende kan samen met een

gezin gaan zoeken naar alternatieven. Bestaat er bijvoorbeeld de mogelijkheid om een tweedehands uniform van een ouder lid te kopen? Hanteert de vereniging goedkopere tarieven voor maatschappelijk kwetsbare gezinnen? Bij wie kan je daarover informatie inwinnen?

Gezinnen die cliënt zijn van het OCMW kunnen via het OCMW een tussenkomst krijgen om deel te nemen aan culturele en sportieve activiteiten (www.rechtenverkenner.be).

Die tussenkomst kan betrekking hebben op:

- het lidmaatschap bij een sportclub,
- inschrijvingsgeld bij de muziek- of kunstacademie,
- uitzonderlijke schoolkosten (bijvoorbeeld deelname bosklassen),
- uitstappen en toegangstickets voor recreatieparken,
- toeristische attracties,
- culturele of sportieve participatie,
- initiatieven die de digitale kloof verkleinen.

Elk OCMW werkt zijn eigen regeling uit. De verzorgende kan op zijn minst informatie hierover aan het gezin bezorgen en het eventueel ondersteunen om die tussenkomst aan te vragen.

Naast financiële drempels, kunnen verschillende andere redenen meespelen om niet aan te sluiten bij een vereniging of sportclub. Kwetsbare ouders, in het bijzonder alleenstaande ouders, hebben niet altijd de mogelijkheid om opvang te vinden voor hun kinderen. Als er in het netwerk niemand is die kan inspringen voor de opvang van de kinderen, dan houdt het op. Deelnemen aan een vrijetijdsactiviteit is dan voor een ouder onmogelijk, want betaalde kinderopvang is omwille van de kostprijs meestal geen optie.

Een andere belangrijke drempel is mobiliteit. Niet alle activiteiten zijn bereikbaar als je niet over een wagen beschikt. Er zijn alternatieven, maar het is niet altijd even eenvoudig om deze alternatieven uit te dokteren. Ook hier kan de verzorgende een grote rol spelen. Is er de mogelijkheid om met het openbaar vervoer te gaan? Is het met de fiets of te voet bereikbaar? Ze kan de route desnoods eens samen doen met moeder of vader.

Het zijn echter niet enkel financiële of praktische drempels die kwetsbare gezinnen ervan weerhouden om een stap te zetten naar een vereniging of culturele activiteiten. Ze kunnen zich angstig voelen om uit de toon te vallen, omdat ze voelen dat ze de gangbare regels en normen niet kennen en 'weer maar eens' scheef bekeken zullen worden. Verzorgenden kunnen ouders stimuleren om zelf deel te nemen aan activiteiten of hun kinderen te laten deelnemen. Ze moeten dan alert zijn voor mogelijke uitsluitingsmechanismen en daarover zeker met de ouders praten. Niet iedereen kijkt immers vanuit een niet veroordelende bril naar deze mensen.

STEUNPUNT VAKANTIEPARTICIPATIE EN RAP OP STAP

Steunpunt Vakantieparticipatie is er voor mensen die om financiële redenen of bijzondere moeilijkheden niet op vakantie of daguitstap kunnen. Bijvoorbeeld: mensen met een laag inkomen, een OMNIO-statuut of een verhoogde tegemoetkoming, mensen in schuldbemiddeling. Wie aangesloten is bij een organisatie die lid is van Steunpunt Vakantieparticipatie, kan via hen een aanvraag doen. Wie niet bij een sociale organisatie aangesloten is, kan via een Rap op Stapkantoor of rechtstreeks bij Steunpunt Vakantieparticipatie een vakantie of daguitstap reserveren. Dankzij het partnerschap met bijna 500 aanbieders is er een breed aanbod ingedeeld in vier pijlers: daguitstappen, vakantieverblijven, groepsverblijven en georganiseerde vakanties. In Rap op Stapkantoren kunnen gezinnen ook deskundige begeleiding krijgen bij het zoeken naar andere mogelijkheden om hun vrijetijd in te vullen (culturele, ontspannende of sportieve activiteiten). Rap op Stap zoekt mee naar oplossingen om het lidgeld van een sportclub of sportkledij betaald te krijgen. Naast het boeken van een gepaste activiteit, helpt Rap op Stap ook bij het uitzoeken van geschikt vervoer en andere praktische vragen. Meer info vind je op:

<http://www.vakantieparticipatie.be>; http://www.horizontvzw.be/site/rap_op_stap

ACTIVERING ALS VORM VAN NETWERKVERBREDING

Onze maatschappij legt veel nadruk op het activeren van mensen naar de arbeidsmarkt. Dat kan zinvol en legitiem zijn in bepaalde situaties. Via arbeid krijg je immers toegang tot netwerken. Het is belangrijk dat deze kwetsbare groep mensen niet wordt afgeschreven en dat er oog is voor de maatschappelijke bijdrage die ze kunnen leveren. Maar bij de maatschappelijke druk om mensen kost wat kost aan het werk te krijgen of bij het principe 'dat arbeid dé sleutel uit armoede is', zijn kanttekeningen te plaatsen. Wetende dat vier op tien kinderen in armoede leven in een gezin waar arbeid is, vraagt op zijn minst een nuancering van dat principe. Er moet altijd rekening gehouden worden met de concrete situatie waarin mensen zitten. Werk lost niet alles op.

In een gezin met acht kinderen is papa al een jaar werkloos. Op een bepaald moment wordt mama opgenomen in een psychiatrische instelling. Enkele dagen later wordt papa verplicht om een opleiding te volgen van 8u tot 18u. Doet hij dit niet, dan wordt dat beschouwd als werkonwilligheid. Welke gevolgen heeft dat voor de veiligheid en de groeikansen van de kinderen? Zetten we dan maar in op de 'overname' van die zorg door een dienst of voorziening? Wat betekent dat voor vader, voor moeder én voor de kinderen?

1. Bartelink, C. (2012). Wat werkt bij het versterken van het sociale netwerk van gezinnen? Utrecht: Nederlands Jeugd Instituut. http://www.nji.nl/nl/Watwerkt_Sociaalnetwerkversterken.pdf
2. Baartman (2010) in Bartelink (2012): zie eindnoot 1
3. zie onder andere:
  - Bartelink, C. (2012). Wat werkt bij het versterken van het sociale netwerk van gezinnen? Utrecht: Nederlands Jeugd Instituut. http://www.nji.nl/nl/Watwerkt_Sociaalnetwerkversterken.pdf
  - Grondplan. Ervaringsgericht opvoedingsondersteunend groepswork. (2013). Brussel: EXPOO. <http://www.expo.be/methodiekfiches/ervaringsgericht-groepswork-0>
  - Vanhee, L., Laporte, K. & Corveleyn, J. (2001). Kansarmoede en opvoeding: wat de ouders erover denken. Mogelijkheden en moeilijkheden in het opvoedingsproces bij kansarme gezinnen. Leuven-Apeldoorn: Garant.
4. Contactgegevens Steunpunt Algemeen Welzijnswerk – Eigen Kracht Conferenties
Diksmuidelaan 36 A
2600 Berchem
03/340 49 15
0492/73 54 27
http://www.steunpunt.be/onderwerpen/eigen_kracht_conferenties
5. aantal vrijwilligers 'vriend aan huis' - situatie 31/12//2013.
6. Contactgegevens Domo-Hasselt vzw:
Oude Truierbaan 41
3500 Hasselt
0475/31 04 49 (kantooruren)
info@domohasselt.be
www.domovlaanderen.be